

Piotr Kubkowski

Ministerstwo Polskości: podróże – krajobrazy – teksty. Kulturowa historia ruchu krajoznawczego od 1873 roku do końca lat 20. XX wieku

Przedmiotem badań jest działalność polskich krajoznawców, zrzeszających się w stowarzyszeniach i klubach, organizujących wycieczki po ziemiach polskich, fotografujących krajobrazy i opisujących je. Celem badań jest zrozumienie znaczenia tych praktyk kulturowych dla wytwarzania polskiej tożsamości narodowej. W projekcie zaplanowano drobiazgowo kwerendy źródłowe, analizę tekstów i materiałów tekstowych i wizualnych oraz ich interpretację przy użyciu najnowszych kategorii analitycznych.

Za najstarszy klub krajoznawczy uznaje się Towarzystwo Tatrzańskie, powstałe w 1873 roku – ta data wyznacza początek badanego okresu. W projekcie zaplanowano zbadanie także kolejnych instytucji – w szczególności Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (założonego w 1906 roku) – i ich działalności aż do końca lat 20. XX wieku. Taka periodyzacja pozwoli uchwycić okres do 1918 roku, w którym Polski na mapach nie było, oraz pierwszą dekadę po odzyskaniu niepodległości, gdy kształt jej granic nie był do końca ustalony, a mieszkańcy stopniowo przyzwyczajali się do faktu, że żyją w nowym państwie.

Punktem wyjścia jest dostrzeżenie, że choć członków stowarzyszeń krajoznawczych w pierwszych dekadach XX wieku liczyło się w tysiącach i że choć prowadzili intensywną działalność dokumentacyjną, wydawniczą, (samo)kształceniową i popularyzatorską, znaczenie krajoznawstwa umyka świadomości historyków i zjawisko opisywane jest co najwyżej na marginesie syntez kultury polskiej tego okresu. Wynika to po części z późniejszych losów ruchu krajoznawczego, który zmienił swoje zadania w drugiej części okresu międzywojennego, a następnie (od 1950 roku) „zagospodarowany” został przez Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, stając się tym samym głównym organizatorem polskiego ruchu wycieczkowego (bardzo zresztą zasłużonego). Tym samym wszechstronny, interdyscyplinarny charakter krajoznawstwa końca XIX i początku XX wieku, nieograniczający się do turystyki, został zapomniany, a badaniami jego historii zajmowali się ostatnio niemal wyłącznie historycy-kronikarze związani z PTTK.

Prosta definicja krajoznawstwa nie istnieje. Niektórzy członkowie ruchu uważali je za dyscyplinę naukową i formułowali jej metodologię, inni wskazywali na służebną rolę praktyk krajoznawczych wobec nauki (geografii, nauk przyrodniczych, historii, historii sztuki, etnografii, językoznawstwa itp. – terenowe praktyki dokumentacyjne miały budować bazy danych dla tych dyscyplin), jeszcze inni uważali krajoznawstwo za działalność wychowawczą i kulturotwórczą, formułując jej ideologiczne manifesty. I rzeczywiście, przed 1918 ruch krajoznawczy (a zwłaszcza PTK) nazywany był często „Ministerstwem Polskości”. Jeśli rozwiniemy tę metaforę, możemy uznać krajoznawców za swego rodzaju urzędników zarządzających polską tożsamością narodową – w warunkach braku państwowości lub w czasie, gdy jej fundamenty nie są jeszcze stabilne.

Badania oparte są na hipotezie, że krajoznawstwo odegrało ważną rolę w procesach wytwarzania tożsamości narodowej. Produkowało tę tożsamość nie tylko przy pomocy słowa pisanego i mówionego (choć istotnym elementem działalności było publikowanie czasopism, reportaży i fikcji, opisów odbytych wycieczek i przewodników etc. a także publiczne prelekcje), lecz przede wszystkim poprzez chodzenie i patrzenie. Te pozornie niewinne i nieistotne praktyki cielesno-zmysłowe nie miały przełożenia na faktyczne przyswajanie sobie terytoriów i ich łączenie w jeden organizm państwowy. A jednak to właśnie podczas wędrówek wykształcał się kanon krajoobrazów, „wspólnych” polskich widoków – stanowiący podstawę dla zawiązania się demokratycznej, nowoczesnej „wspólnoty wyobrażonej”, czyli narodu.

Zrozumienie istoty praktyk krajoznawczych oraz ich znaczenia dla wytwarzania tożsamości wymaga odwołania się do najnowszych badań historyczno-kulturowych i kulturoznawczych: antropologii praktyk językowych, performatyki, kultury wizualnej i studiów nad krajoobrazami oraz badań nad afektami. Wyniki badań zostaną opublikowane w polskich i zagranicznych czasopismach naukowych oraz w książce monograficznej.